

Седамдесет година од крагујевачке трагедије

СТО ЗА ЈЕДНОГА

Колона заробљених Немаца

Пише Зорица ЈАНКОВИЋ

У Спомен-музеју „21. октобар“ у Крагујевцу постоје подаци о 2.796 лица стрељаних 19, 20. и 21. октобра 1941, од чега су 239 ученици свих узраста и школа

На прву јутарњу вест из Београда да је извршен пуч и поништено приступање Тројном пакту, Адолф Хитлер је у сали за мапе Рајсканцеларије, 27. марта 1941, лично потписао *Директиву број 25*, којом је одређен напад на Југославију. Десет дана касније, у недељу, 6. априла, на православни Ускрс, следио је напад, а 17. априла неспремна југословенска војска је капитулирала.

Одмах по окупацији, Немачка је са својим савезницима (Италија, Ма-

ђарска, Бугарска) поделила југословенску територију. Хрватска је прихваћена као самостална држава у чији је састав ушла и Босна и Херцеговина. Једино је у Србији уведена немачка окупациона управа. У војноуправном погледу, територија је била подељена на четири дела, односно на четири војноуправне команде – фелдкомандантуре, са седиштем у Београду, Смедереву (од 5. јуна у Панчеву), Нишу и Ужицу. Њима су биле потчињене команде округа –

крајскокомандантуре, а овима команде места – ортскокомандантуре.

Немци су организовали и Српску административну управу, са бившим министром унутрашњих послова Миланом Аћимовићем на челу, која ће због неуспеха, већ 31. августа, бити замењена Владом народног спаса генерала Милана Недића. Од 15. септембра Недић формира Српски добровољачки корпус, чији већински састав чине чланови Југословенског народног покрета – Збор Димитрија Љотића.

Окупациона власт у Крагујевцу

Окупаторска власт у Крагујевцу је успостављена преко крајскокомандантуре, која је била потчињена фелдкомандантури у Смедереву (Панчеву). Поред обезбеђења реда, мира и покорности у граду, њен основни задатак био је преузимање Војнотехничког завода и обнова производње за потребе немачке ратне машинерије. Али, то је ишло веома тешко. Народ са веома израженим осећањем за слободу, није хтео под

окупаторску власт, па се на посао у Завод вратило само 800 радника, од 12.000 колико их је било запослено пре рата. Због тога Немци одуштају од обнове производње, и почињу да премештају машине, опрему и материјал. Тако је из Завода однето 4.488 машина, електрична централа и огромна количина репроматеријала: гвожђа, челика, бабра, олова, месинга, калаја, цинка.

Док су у Србији започела деловање два покрета отпора, један под Јосипом Брозом и други под Драгољубом Михаиловићем, и док су Тито и Дража били у савезу (закључци са састанка у Струганику код Валева од 19. септембра), у Крагујевцу и околини било је релативно мирно. На другој страни, Немци увиђају да им ситуација у Србији измиче контроли и „да досад предузете противмере не задовољавају“ (Извештај заповедника оружане силе на Југоистоку фелдмаршала Вилхелма Листа, Врховној команди од 5. септембра), те да је потребно да се „најоштријим мерама за дуже време успостави поредак“ (Наредба Адолфа Хитлера Вилхелму Листу од 16. септембра). Наравно, по Хитлеровој наредби Лист одмах реагује и преви кадровску промену на челу окупационе власти у Србији. Из Солуна прекомандује пешадијског генерала у успону каријере Франца Бемеа, који 20. септембра прима дужност опуномоћеног главнокомандујућег генерала у Србији, и који само пет дана касније у обраћању својим официрима и војницима наглашава: „Ваш задатак је да прокрстарите земљом, у којој се 1914. потоцима лила немачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена. Ви сте осветници тих мртвих. За целу Србију створити застрашујући пример, који мора најтеже погодити целокупно становништво.“

Стрељања родољуба

Готово да није било уцбеника историје штампаног у нас после Другог светског рата у којем није објављена фотографија спровођења заробљених немачких војника с почетка окупације. Тако је власт годинама истицала своје ратне заслуге, наводећи у тексту испод фотографије да се ради о првим заробљеним немачким војницима у окупираној Европи. Али, с временом се текст испод слике мењао, да би данас објективна историографија саопштила да се ради о спровођењу око 200 немачких војника заробљених после заједничке акције парти-

Као највишем немачком официру у Крагујевцу, мајору Паулу Кенигу, у цивилству професору теологије протестантске цркве, поверено је извршење свирепе наредбе генерала Бемеа: за погинуле и рањене немачке војнике у виду одмазде стрељати 2.300 грађана Крагујевца. Тако су већ 18. октобра увече похапшени, по полицијском списку, сви Јевреји мушкарци, угледни националисти и комунисти, а како је број ухапшених (67) био знатно мањи од онога колико је требало стрељати, наредног дана извршили су одмазду у околним селима: Грошници, Белошевцу, Мечковцу и Маршићу. Према мајору Кенигу, 19. октобра стрељано је 427 ли-

НАРЕДБА ГЕНЕРАЛА БЕМЕА

10. октобар 1941. године

„Буде ли губитака међу немачким војницима или 'фолксдојчерима', територијално надлежни команданти, све до команданта пука закључно, наредиће одмах стрељање противника према следећим корацима:

а) За сваког убијеног немачког војника или 'фолксдојчера' (мушкарца, жену или дете) 100 заробљеника или талаца.

б) За сваког рањеног немачког војника или 'фолксдојчера' 50 заробљеника или талаца.

Стрељање ће извршити трупе.“

зана и четника на ослобођењу, не Ужица, већ Горњег Милановца, 29. септембра 1941. године.

Наравно, понижени Немци су реаговали, али им слабо припремљене акције ослобађања својих војника (5. и 15. октобра) нису дале резултат. Без имало војничке части (терајући испред себе таоце), само су успели да Горњи Милановац претворе у згариште, да би по повратку у Крагујевац (поново са таоцима испред себе), у ноћном окршају са четницима и партизанима код села Љуљака (15/16. октобар), имали и губитке – девет убијених и 27 рањених војника (од којих је један касније умро). До данас није са сигурношћу утврђено да ли су Немци покупили своје мртве.

ца (према до сада прикупљеним подацима у Спомен-музеју „21. октобар“ у том селима стрељано је 415, а преживело је 21 лице).

Одмазда и над ђацима

Иако су околна села тог недељног дана била завијена у црно, број за одмазду за погинуле и рањене немачке војнике, који је одредио генерал Беме, био је и даље далеко. Због тога је исто вече мајор Кениг наредио блокаду Крагујевца, а за сутрадан 20. октобра хапшење свих мушкараца старости од 16 до 60 година. Хапсили су по кућама, радњама, фабрикама, кафанама, на пијаци, у цркви, у суду, на улици. Немци нису мимоишли ни школе. Из Прве мушке

гимназије изведена су по два одељења 7. и 8. разреда, а из два одељења 5. разреда изведени су крупнији ђаци, док су из дворишта Друге мушке гимназије изведени сви старији од 16 година. Тако су се до касно попоне, више колона ухапшених сливале у једну, која је продужавала до топовских шупа предратног 3. артиљеријског пука „Танаско Рајић“.

Преко 5.000 ухапшених није могло да стане у три велике дрвене баре, па је део њих остао под стражом на отвореном. Збијени у баракама и део њих под ведрим небом, без личних докумената која су им одузета, чекали су са зебњом шта ће се даље десити. А десило се убрзо. Око 18 часова одјекнули су први рафали у Крагујевцу: Немци су стрељали 45 затвореника из градског затвора и два дана раније ухапшене Јевреје, истакнуте националисте и комунисте.

Потпуно независно од наведених догађаја, у Крагујевац су тих дана, по наређењу генерала Недића, из Београда и Аранђеловца стигле три чете српских добровољаца, језгро за формирање српских добровољачких одреда. Добровољци су били смештени у две основне школе, које су Немци потпуно блокирали док је трајала рација. Око три сата по подне, када је престала блокада, команданти добровољаца Марисав Петровић и Милош Војновић отишли су код крајскоманданта капетана барона Ота фон Бишофсхаузена да се обавесте о разлозима блокаде и сакупљања грађана. Бишофсхаузен им је рекао да се због напада на колону и убиства 10 и рањавање 26 немачких војника, мора извршити одмазда и стрељање 2.300 грађана Крагујевца и да ће казну извршити казнена експедиција која је специјално због тога дошла из Ужица.

Запрепашћени Петровић и Војновић упућени су код команданта експедиције мајора Кенига. Марисав Петровић је преклињао Кенига да пусти људе, рекавши да они нису криви за напад, док је Бишофсхаузен истицао допринос добровољаца у борби про-

Стрељани родољуби

тив комуниста (18. и 19. октобра добровољци су отерали партизане од пруге Крагујевац–Лапово). Кениг није одустао од стрељања, али је дозволио Петровићу да направи спискове људи за које животом може гарантовати да немају везе са комунистима, уз обећање да ће те људе пустити.

Добровољци су се растрчали по граду и прикупљали имена ухапшених. Спискови су по партијама ношени у немачку команду, па је још исте вечери пуштено кућама између 600 и 800 људи. Сутрадан, 21. октобра, на основу спискова који су достављани током ноћи, пуштено је по групама још толико, а при самом одвођењу на стрељање још пар стотина (Марисав Петровић тврди да је до 12.30 пуштено кућама 1.300 људи и да је он лично наставио са издвајањем до завршетка стрељања око 14.30).

Историчар Владимир Дедијер у свом *Дневнику* (књига 1, стр. 423) преноси сведочење професорке Данице Трбојевић из Крагујевца: „Те вечери, пуштено их је око 600. Доцније сам чула да их је пустио Марисав Петровић.“

Али, десило се и један непримењен чин. Добровољци су у замену давали Немцима ухапшене које су они довели. „Међу њима био је велики број Цигана с којима су поступали као с робљем. Нарочито су њих великодушно уступали Немцима, дајући их у знатно већем броју од оних које су у замену добијали од Немаца“ (Бранислав Божовић, *Поруке стрељаног града*, 1966, стр. 130). Ову срамну размену многи историчари префуткују. Истина је да се она догодила.

Градско повереништво Земаљске комисије Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Крагујевцу (акт број 175 од 12. јула 1945) утврдило је: „Укупан број стрељаних из прикупљених података је 2.324“. У Спомен-музеју „21. октобар“ постоје подаци о 2.796 лица стрељаних 19, 20. и 21. октобра 1941. године, од чега су 239 ученици свих узраста и школа.

Историјска је истина да су Немци једино у Србији према окупираном становништву применили драконске мере одмазде сто за једнога. ■

Ауторка је историчар и кустос Историјског музеја Србије